

FRIEDRICH RATZEL

A víz a tájban

I.

A víz szemlélésének a tájban a természettörténet ugyanazon alaptényéből kell kiindulnia, mint eme elem minden más szemléletének, legyen az akár fizikai, életföldrajzi vagy emberföldrajzi természetű: a víznek a földfelszínen mutatkozó nagy túlsúlyából. Hiszen a víznek a szárazföldre képest gyakran említett 7:3 aránya mindenüvé kiterjedve, a víz kirajzolta horizontok tágasságában és a forrás és a tenger közti formák valamelyikében mindenütt érvényre jut. Csak a sivatagok képeznek kivételt, ám ezek mindig behatárolt területek. De ezekben is vannak oázisok, záporok; időszakos patakokban lefolyó esővizek érik őket, és mindenekelőtt talajformáik adják bizonyosságát annak, hogy egykor fölöttük is gazdagabban áradt és állt a víz. Mi a jelentőségük a ma víztelen vidékeknek a tengerek, folyamok, tavak, mocsarak és lápok víztömegeihez és a trópusi és mérsékelt övben fellelhető források és vízerek számosságához képest? Mellőzzük a víznek felhőformájú, szintúgy gleccserekbe, havas hegycsúcsokba, jeges tengerekbe szilárdult formáit, mivel a tájban másként hatnak. A folyékony víz elterjedtsége elég ama tény magyarázatához, hogy egy tájat víz nélkül nehezen tudunk elképzelni, miként a tájképfestészet a víz valamilyen formája nélkül mindig ritkaságszámba ment, jóllehet a tenger a festészetben csak későn jelent meg. A gyakran hallható véleményben, mi szerint e tájék szebb volna, ha több vízben bővelkedne, égövünk lakóinak a vízfelületek vagy vízerek jelenlétének megszőköttsége fejeződik ki.

A vizet a nehézkedés lehúzza a földre és megtartja, de mozgalmassága arra képesíti, hogy mindenütt egy legyen és a szilárdat egyként sokfélévé tagolja szét. Ezért vannak ennek az elemnek mindenütt összefüggő felületei és összeköttetései. Egyfelől a vizet a levegővel vetjük össze. Ám a víz birodalmát egészen másként tartja fogva a nehézkedés, mint a levegő birodalmát, s ezt így érezzük helyénvalónak, amikor egy tenger nagy és mindig ugyanolyan horizontálisát vagy egy nagy kiterjedésű tó fölé ferdén felemelkedő vagy aláereszkedő felhőket látjuk. Böcklin is így festette meg a *Nő a tengerparton* című képén: a leszálló alkony hosszú, barnás ibolya felhőcsíkjai húzódnak keresztül az égen, alatta a tenger vonalának szigorú vízszintese osztja ketté a képet.

A folyékony vízen is úrrá lesz némely törekvés vagy „tetszés”, de csak átmenetileg emelkedik a földfelszín fölé, amit a nehézkedés követelménye támaszt, buzgárként vagy gejzírforrásként és nagyon szelíden a forrásokban vagy áradá-

sok során a feltorlódo hullámokban. Ezért tűnik számunkra idegennek, ha egy sík hegyi réten oldalra pillantva a takarásban lévő, megáradt patak hullámait hirtelen a parti fűcsomók és virágok fölé emelkedni és eltűnni látjuk. Általában a víznek az a törekvése, hogy horizontális felületeket képezzen, táji viszonylatban egyike legfontosabb tulajdonságainak. Éppen ez lép a leghatékonyabb kapcsolatba a vízfelület nagyságával, előidézőve a tengerek vagy nagy tavak vég nélküli horizontjait.

A tenger töretlen felszíne a legkiterjedtebb sík a természetben. Ugyan egy nagy síkföld is ugyanolyan tágas körkörös kilátást nyújt, mint a tenger, ám sosem jár azzal a mélyreható benyomással, mivel a tájék híján van az anyag és a szín egységének, és a tökéletes sík a szárazföldön különben is ritka. Az egyhangú sztyeppéken és sivatagokban ritkán támad az embernek olyan benyomása, mint Darwinnak, aki –a Föld körülhajózása során – a Magellán-szoros vég nélküli öblei láttán úgy fogalmazott: mintha e világ határain túlra vezetnének. Ebben egyforma végtelensége fejeződik ki. Aki a „tenger vonzását” magában, vagy másokban, akiket megragadott, megvizsgálja, mindig a horizont távlatára mint a tenger képében ható legmélyebb hatásra talál. Aki hegyi völgyekben hosszabb ideig csak az égbolt kis szeletét tudta maga fölött, és csak ritkán látta a szabad szemhatár egy kivágatát maga körül, az már a síkságot is felszabadítónak találja.

Számunkra, akik a síkon élünk, a tenger alapjában ugyanazt a benyomást kelti, mint amit napjában körbenézve honunkban is tapasztalunk: a messzi kiterjedést a láthatár széléig és fölötte a magas eget. Ám a tengernél ez a benyomás egyszerűbb, tisztább és ezért nagyobb. Ellenben a tenger élete a nyugodt és viharos víz változásával, hullámverésével és az apály és dagály váltakozásával gazdagabb, mint a síkságé, ahol a patakok csendesen folynak és a hullámzó gabonaföldek szilárdan begyökerezve állnak. Ugyan ki ne tapasztalta volna már, hogy a tenger legerősebben éppen a síkföldek hűségese barátait vonzza magához? Ugyanezt mutatja a természet iránti érzék története is. A tengerparti tartózkodás szokása sokkal később alakult ki, mint a hegyi utazásoké. És amíg az Alpok idegeket vonzott minden égtájról, addig az Északi- és Keleti-tengeri fürdőhelyeinkre hosszú ideig szinte csak a szomszédos városokból érkeztek látogatók.

A szabad horizont hatásai a művészetben legkorábban a velencei festészetben jelentkeznek. Az embernek bele kell gondolnia abba az ellentétbe, ami egy középkori fallal övezett itáliai városhoz képest a tengerből kiemelkedő, a távolba tekintő számára tágas kilátást kínáló Velence képez. Ezért is van itt a levegőfestészet művészetének szülőhelye. Sehol másutt nem lehetett úgy megfigyelni a levegőperspektívát, mint itt, és sehol másutt nem törte át az egyhangú aranyalapot oly korán a sokféleképpen mozgó és árnyalt, felhőkkel és színekkel teli levegő. „A nedves vízgőzök, amelyek a Velence körüli vizekből az izzó Nap hatására felszállnak, párával töltik meg az atmoszférát és a tárgyakat, keletkezésük után többé vagy kevésbé megfosztják a formák élességétől és a színek tisztaságától, hogy helyükbe a meghatározatlanság végtelen vonzását állítsák... A part-

vidékhez képest ritkábban mutatkozik a tenger fölött tiszta égbolt, kevésbé tartósan marad fönna a természet hangulata. Ugyanazok a vízgőzök, amelyek párafátyolba borítják a messzeséget, az égen felhőzetté tömörülnek; a magashegységek zord időjárása, a tenger viharai, a síkságok zivatarai küldik ide kifutó szeleiket.”¹

A kilátás tágasságához a vízhorizont az egyöntetű alapvonalat illeszti. A tenger mindenütt a Földön közel azonos magasságban áll, minden tó vízszintje lényegében azonos magasságban áll a medrében, sőt minden folyó és minden mértékletes lassúsággal áramló patak is szinte horizontális vonalat rajzol a természetbe. A tájék szokásos szemlézése során nem észleljük a víztükrök görbüléseit, ami a Föld gömbölyűségének felel meg, jóllehet már közepes nagyságú tavak esetében is behatárolja a kilátást.

Ezek a szilárdságot a vízbe a behatároltsága révén berajzoló vonalak rendkívül fontos elemei a táji szépségnek. Téri kiterjedettségükben felülmúlják az összes függőleges dimenziót, és ezen túlmenően sokfélébbek is, mivel a nehézkedés törvénye nem kényszeríti rájuk a hegyek és völgyek mindegyre visszatérő formáit. Amíg ezekben a legrövidebb utak iránti törekvésünket megvalósítva látjuk, addig a szárazföld körvonalai a partvidék minden lehetséges ívformáját kirajzolják, és a partvidék öblökben és beszögellésekben gazdag képét nyújtják, melyek még egy forrásmedence esetében is örömteliek.

Egy, a tájat pengeélesen metsző tó vagy folyó vízvonala remek alapvonal. A tajtékos fehér hullámok vagy a sárgás homokföveny sem képes megváltoztatni, csak felerősíteni tudja. E vonal alatt a vízfelület, fölötte a magas ég, köztük egy dűne-csík, egy partra húzott csónak, egy kunyhó teteje, amely alig mer az egyforma sík fölé emelkedni – ez elég a legnagyobb hatású képhez. Bármely út, mely levezet a vízhez, bármely bevágás, amelybe egy patak torkollik, bármely kőkénybokor, bármely nádas, légyen bár félig homokba temetve, bármely parti domb, bármely fa, amelynek koránáját visszatükrözi a víz, alkalmas arra, hogy száz változatát adja az új képek „eszméjének”. Ebben az alapvonalban tárul föl a legtisztábban és legkönnyedebben az, amit egy táj „festőiségének” neveznek. Ebben talál a szem kiindulópontok olyan láncolatára, amelyre bármely jelenség vonatkozatható, amelyen minden rendkívül szilárdan nyugszik, légyen akár mozgalmas víz. Szabályszerűsége a hegyek ormáig hat. A tenger tükre, a fjord célt ad a hegyek lejtésének és felfogja azt. Egyenletesen fed be egy nagy felületet, és azt mondja: itt feltétlenül uralkodok. Uralmát minden szögletre kiterjeszti, és mindenütt ugyanaz. A megtestesült nyugalom így terül szét a hegyek egyenlőtleniségéhez képest nyugodtan és megnyugtatóan. A víz és a víztükrök kristálya nem kép, hanem való. Fentről belenézve áttetszőnek látjuk magunk alatt a vizet, és felszíne, amennyiben mozdulatlan, mindazt tükrözi, ami fölibe emelkedik. Ez a kristályos tükör a víz mindahány nyugodt formájában újra megjelenik: a tenge-

¹ ERNST ZIMMERMANN: *Die Landschaft in der venetianischen Malerei bis zum Tode Tizians*. Leipziger Dissertation, 1892.

ren, a tavon, a folyón, a forrásban. Ha sekély a víz, meglátjuk alapját és azt, ami rajta nyugszik vagy felette él. Az üvegszerű átláthatóságot és nyugalmat leggyakrabban a tavak nyújtják, és ritkábban a mozdulatlan tenger, ami a tisztaság és világosság lenyűgöző benyomásával jár. Csak a kisebb, mélyen beágyazott tavak, mint amilyen a Dürrensee, a Felsee a Feldbergnél, a Lago di Ledro és hasonlóak, olyannyira nyugodtak, hogy a parti hegyek torzítatlanul tükröződnek bennük. A nagyobb tavak esetében néha a szél felőli oldal tükörsima a szélárnyékban, a többi pedig mozgásban van. Ha a Würmsee keleti partjáról nézve a víztükör a nyugati partnál mint sötét üvegszegély válik el a tó mozgalmasságától és tükrözi a partvidéket, tudom, hogy egy könnyű nyugati vagy délnyugati szél fúj. De még a fölbuzgó forrás vagy fövenyre kifutó tornyosodó hullámok is megőrzik az átlátszó üveg vagy kristály hatását, ahogy egyre vékonyabbá és átlátszóbbá válnak.

Egy nagy víztömeg egyszínű áttetsző voltának megfestése nem lenne csekély feladat. Maga a természet teszi árnyalatokban és eltérésekben gazdaggá. A könnyű szél a tenger egész felületének az oxidált ezüsthöz hasonló tompa jellegű ad, csak a horizonton húzódik a hullámok tükröződésének összegződésékként egy világos vonás. A felhők fátylát megszagató szeletnyi kék ég gyöngyházként kék csillámlást vet a jövés-menés közé. A tenger egyforma vízfelületén minden szellő egy területet jelöl ki, ahol a csekély hullámmozgás tompa zöld árnyalatot képez, amit világító, sokszorosán ívelt csíkok választanak el a hasonló területektől. Ugyanilyen jellegű széles sáv húzódik a mozgalmasságú vidék és a szárazföld között, ameddig a szélárnyék elér.

Mindenütt festői a zöldes fényekkel csillámló víztükör, rajta esetleg fehér, vörös vagy barna vitorlával, a vízben táncoló tükörképükkel. De a nagy, lenyűgöző hatásokat mégiscsak a Nap és Hold váltja ki. Erős jelenség a Nap vagy a Hold tűzsávja, mely a tüzes földbenső hasadékának, vagy keskeny, egyenes csatornában áradó lávafolyamnak tűnik. De mégiscsak olyan, mint egy játék, amikor a legenyhébb hullámcsapás szétzúzza, mire a tűz megint néhány nyugodt helyre áramlik és fellángol. Csodás a tüzek e vonulása, ahogy könnyű szelek hatására szétporladnak és újra összefolynak. A délutáni órákban a tó, mint tompa fényű ezüsttálca kerül el, csak sötét csíkok szabdalják. Ám távoli nyugati partjánál mintha olvadni kezdene az ezüst, lángoló parázs világít ott, és a nyugatról fúvó széllel, szikrák táncának tűnve lassan átvonul a tavon, miközben túl csak a peremen látható. Hirtelen egészen közel ér. De ahol a nádas megtöri a tófelszint, az ezüstös vizet sötét csíkokban átjáró hosszú hullámok megtorpannak, és mint a tengeri fény, táncoló szikrákként csillámlanak.

Az átmeneti világlás a sötét víztükörön, tükröződése egy csillagnak, egy nap-sugárnak, amit nem látunk, úgy hat, mint a távol vagy a mély elhaló kiáltása. Vannak olyan erdei képek, melyek sötétjében egy ismeretlen fény sugar az egyetlen világos pont. Már Hobbema is, aki a 17. században leginkább értője volt a víz költészetének, olyan jeleneteket hoz létre, amelyekben minden nyugszik és

alszik, a víz egyszerű, könnyed tükrözésével önálló, álomszerű elevenséget terem.

A tengeri fényt oly sokan jellemezték már a tenger villódzásaként első, Georg Forsternek a *Reise um die Welt* című könyvében adott, részleteiben és egészében kiváló leírása óta – mikroszkópikus alapossággal vizsgálta a vizet, és közben nem mulasztotta el azt sem, hogy írásának költői lendületet adjon –, hogy e helyt újból megtenni fölösleges lenne. Korábban úgy vélték, hogy a melegtengerek sajátja, ma azonban tudjuk, hogy egy nyári éj az Északi tengeren nem csak a hold- és csillagfény, de a tenger villódzása tekintetében sem különbözik egy földközi-tengeri éjszakától. Most már számos megfigyelés tanúsítja, hogy hányféle eltérő erejű és fajtájú organizmus hordozza, hogy miként idéznek elő kicsiny élőlények parázsló tengert, medúzák foszforeszkáló tűzgömböket, salpák tűzláncokat, bordásmedúzák tűzgyűrűket. Az édesvízi élet nem képes hasonlókat felmutatni.

A természetföldrajzból ismeretes, hogy a természetben a vizek kék színe milyen feltételek között jön létre. Ahol a zavarodások leülepednek, ahol a legkisebb élőlények nem burjánzanak el, ahol nyugalom állt be, és a napmeleg mélyen a vízbe hatol, ott a kék uralkodik. A víz lebegő porszemek vagy élőlények testecskéi által előidézett zavaros volta mozdítja elő a tengerek és tavak zöldjét. Az élőlények és a szerves eredetű oldott anyagok barnás árnyalatokat hoznak létre, melyekből a mocsári és erdei vizek, szintúgy az esőerdők folyamainak állítólagos feketesége ered. A gyorsan mozgó, áramló víz a földfelszínről részecskéket ragad föl, és egész folyamatokat fest sárgára, barnára és szürkére. Ha meg is jelenik itt a kék, csakis a tiszta égbolt tükröződéseként, vagy annak köszönhetően, hogy az iszapos víz egy mellékágban vagy egy kátyúban nyugalomba kerül, és zöldesen letisztul. A gleccserekből eredő folyók esetében a tisztulás évszakonként történik, ugyanis abban a mértékben, ahogy ősszel az olvadás csökken, látni, ahogy a Rajna, az Inn tisztul, és amikor a tél tetőpontján vízben a legszegényebbek, a gleccserjég zöldje és kékje folyik bennük. Ez az évszakonkénti színváltozás azon szépségek egyike, ami az alpi folyókat a síkságiakhoz képest kitünteti.

Nem mondható meg minden esetben, hogy például a Garda-tó miért kék, a Genfi-tó miért kékeszöld, a Corner- és a Langen-tó miért zöld. Sok esetben a kékből a zöldbe a sárgásig menő átmenet oka magában a képben rejlik. Látjuk, amint a smaragdzöld tóba belefolyanak az olvadt gleccser teljesen zavaros vízei, és rikító rozsdazöldet terjesztenek maguk körül. Így követhetők azok a zöld árnyalatok, amelyeket a Sacra idéz elő a Garda-tavon, a torkolat világoszöldjétől az áramlat végének kékeszöldjéig menően.

A másik oldalról esetleg egy olívdzöld erdei patak bújik elő, és sárgás színárnyalatokat hoz. Az iszaptól homályló folyóvíz vörös csíkjait látni világoszöld övezetben húzódni a spanyol partoknál Malaga közelében, a kék tengerben. A távolban aztán mégis mindig a kék jut érvényre, méghozzá a horizonton a mély indigókék a zöld tenger fölött. Ha vihar után a napfény első sugarai a tengerre vetülnek, a part közelében zavaros színt ölt, távolabb zölden világít, és a hori-

zonton az áttetsző hullámtaréjok mélykék vonala élesen elválasztja a tengert az égtől. Ilyenek a Földközi-tenger különböző öblei is, ha egy partról szemléljük őket; a közelebbiek zöldek, a távolabbiak kékek. Rottmann és Preller találóan dolgozta fel a színperspektívának ezt a sajátos fajtáját. A vizek színei közt alighanem a legelterjedtebb a világoszöld, a tengerek „keleti-tengeri” kékje a hideg és mérsékelt övekben, ami hegyi tavaink többségének zöldje is, és ami a trópusi tengerekben is, a mélykék mellett mutatkozik. A mély smaragdzöld az északi tengerek színének csúcspontja. A Földközi-tenger már Homérosz megénekelte bíbor színe nem mutatkozik tavaknál, de a zöldeskék Garda-tó alsó részén láttam a szélbarázdálta síkon bíborbarna csillámlást, ami rendes körülmények között ezüstszürkén válik el a világoszöld víztükörtől. Nem igazi bíbor, hanem neutrális tinta, bíbor csillámlással; ahhoz a színhez hasonló, amit a Dolomitok szürke szikláin az alkony vöröseben izzani látunk. Ez a színkülönbség a víz felszínének egyenetlen mozgására vezethető vissza. A bíbor árnyalat folt- és csíkszerűen lép föl a világzó zöldek között. Nincs közvetlen köze a Naphoz; előfordul párás ég alatt is. Az enyhén áramló víztükör tompa ezüst árnyalata, az esőben nyugodt vagy hullámzó víz, az éjszakai csillagtalán égbolt alatt nyugvó vízfelület, s végül a felszín fölött lebegő köd magyarázza a népköltészet „tengerszürke” szavát. Ám az átlag és alap-árnyalat a kék és a kéknek a zöld felé tartó csökkenése vagy homályosodása.

Amidőn a víz folyamatossága megszakad, és levegő kerül kicsiny részei közé, a kék színből fehérre változik. Így keletkezik a fehér tajték, a fehér hó, a fehér, légbuborékokkal telített jég. A fehér habzásban felkavaradott, viharos tenger, a fehér hullámtaréjok, a vízesés tejfehérje, és kivált a hullámtörések fehér vonala, melyek finom szegélyként jelzik föld és tenger határát – mutatják a víz színét. Vannak olyan felhők és napsütötte ködök, amelyek mellett a legtisztább magashegyi hó is elszürkül – ezek is a víz színét mutatják. Ha egy fehér, habzó folyású patakot, amely túl messze esik ahhoz, hogy hallhatóvá váljék zúgása, sötét fenyőkön keresztül, vagy ködfátylon át pillantunk meg, mely felnagyítja, hófoltnak vagy jégkaszkádnak véljük. Vajon nem a folyékony elem egyazon alapvető hasonlósága mutatkozik így, mint amikor egy szelíden hullámzó tavon tükröződő napfény távoli hófedte hegyek ezüstös csillámlását ismétli?

A víz nagy feladványainak egyike hangzásán alapul. Az egész szervesetlen természetben csak a folyékony víz gazdag nyelvtelenségű. A vihar mindig ugyanazt a nótát zúgja, a homokról mondják, hogy olykor hangot hallat, a magashegységekben lavinák és gleccserek dübörgését és ropogását hallani. Ám a hullámok bömbölése és a források alig hallható bugyogása között roppant gazdag skála húzódik. Ezen többek közt megfér a Niagara robaja, a jégeső kopogása, a nyári lombra hulló eső neszezése. A ritmikusan hulló esőcseppek hangja legalább annyira zenei, mint az egészen szabályos időközökkel csobogó forrás, vagy a partra csapó hullámok hangja, melyek mintegy viharként zúdulnak, s mintegy a szellőkések hangjaként hallható ki belőlük a legmagasabb hullámok szétporla-

dása. Ám egy mészkőbarlang köveiről lehulló cseppekben, melyek szünetei végtelennek tűnnek, a földtörténet ezerannyi idejét mutató órájának tik-takolását véli az ember kihallani.

A tájakat ketté lehet osztani: az egyik fajtában a víz hallható, a másikban csendesen folyik. Aki a sík vidékről Harzburgba érkezik, érzékeli a robajló víz poézisét. Az alpesi patak önmagával folytatott beszélgetései, melyek vándorlásunkat kísérik, a csendes tó válasza a felkavaró szélre – ezek váltják ki az Alpok varázsának nagy hatású, jóllehet tudattalan részét. Ám a lenyűgöző benyomás mindenekelőtt abban rejlik, ahogy mennél magasabbra emelkedünk egy parti szirten, annál csendesebbé válik a tenger, annál tágasabb a látómező és annál nagyobb a magány. Olyan, mintha lépcsőről-lépésre egyik világból a másikba merülnénk, egy hangos világból egy csendesebbe, miközben lelkünk, melyet kihívtak, észrevétlenül saját csendességébe húzódik vissza. Színei és formái mindenfajta különbségei mellett is egynemű marad a víz. Innen ered a nagy tengerek otthonosságának érzése, amivel a tengeri népeknél találkozunk: aki ismert egy tenger-részt, az a világ háromnegyedében otthonos volt. Ezért is lett tárgyának egynemű volta miatt könnyebb a víz leírása. Miként a holland tengerkép-festők már a 17. században ismerik az olyan sík partvidékű tengerek színeződésének összes titkát, mint amilyen az Északi-tenger, és ezáltal urai a víz poézisének, úgy a tenger geográfiai értelmezésében a leírás messze maga mögött hagyta a kutatást. (...)

II.

A folyékony formák csúcsán a Földön – összességében, nagyságánál és elevensége nagyszerűségénél fogva – a tenger áll. A tenger folyam, tó és forrás, és még ezen túl sok minden más. A tenger érzékeinket a legközvetlenebb hatásokkal érinti. Töretlen síkként olyan tágas pillantást tesz lehetővé, amire egyébként a földön nincs mód. A körformájú horizont az égbolt fölébe ívelő harangjával tisztán és mindenütt csak a tengeren található meg. A tenger vizének zöldje és kékje, valamint világlása nap- és holdfényben egyszerű, kevéssé tört és kevéssé változó színekkel árasztja el szemünket. Aki a tenger hullámainak örök mozgását nézi, amint nagy ívekben áradnak vagy egymásra buknak, szétfolynak, és mindegyre újra előállnak; aki zúgásukra vagy a megtörő hullámok tompa morájára fülel, megtapasztalja e felemelő, ám végtére álmosító, nagy ritmusokban szakadatlanul ismétlődő hangokat, a mozgás nagyságát és egyformaságát. Miközben e nagy természeti talány mormolását halljuk, mintegy álomként ránk terül. E hangok révén feledés borul saját életünkre, és mintegy feloldódunk a természetben. Ebben rejlik a tenger ajándéka, amit sokak napi hajszában megfáradt lelkének ad.

Az öblökben gazdag partvidék alkotja a tenger és a szárazföld bensőséges kapcsolatát. Minden öblöt egy tájcsoporthoz vesz körül, mintegy koszorúként övez. A tavakhoz hasonló zárt öblök csendje, melyek Rottmann földközi-tengeri ké-

pein jelennek meg, határozottan különbözik a nyílt tenger mozgalmasságától, melynek talán érzékeljük a messzeségben fehér hullámtaraját, vagy a vitorlák süllyedése és emelkedése adja hírül. A hullámverés egy öbölben, megtörésük a kavicsokon, az erősebb kinti mozgás elhalása csak erősebben érzékelhetővé teszi annak a biztonságnak az átérzését, ami körbevesz bennünket. A zártabb öblök mellett a tágra nyíltak bontakoznak ki: Nizza mellett Genova, melynek sajátsága éppen öblének, körvonalainak és a közeli hegyvonulat erősebb zártságában áll. Avagy Nápoly a testvéröbleivel, melyek mindegyike egy másik szigetet, egy másik kicsiny világot vesz körül. Ilyen partok mentén vándorolva a tengert hol messzire húzódva, hol mint csendes tó látszik egy öbölben; a sokszorosán tagolt partvidék képekben gazdag vidék, mert miként minden öblösödés a maga módján egy kis tengert képez partvidékkel és településekkel, úgy minden kiugró földnyelv egy különös felépítésű hegy vagy egy kis hegység, amely útját állja a hullámoknak.

Valahány közül a fjordos táj a leggazdagabban tagolt; öblök, félszigetek és szigetek követik sűrűn egymást, és tavak, széles folyamok, a háttérben nagyon gyakran gleccserek társulnak hozzájuk, nyilvánvalóan egyazon család sarjadékai. Steffen Llanquihue tavát a legszebb vízi tájak egyikének tartja – mint Reloncavo közeli öblének magasabb talajszinten való ismétlődését. Skócia és Norvégia sokszor megénekelt tavainak ékességét az adja, hogy a szárazföld belsőjében megismétlik a partvidéken hátrahagyott fjordok szépségét. Noha a fjordos tájak túláradóan gazdag sajátosságokat mutatnak, felépítésük viszont alapjában egyszerű, s ezért hatásuk is ilyen. Az ezenközben érvényesülő elemek, a vízfelület, a sziklafalak és az ég nagysága erőteljes képeket kelt. Pár ház egy zöld partfolton olyan, mint a futó mosoly egy komoly arcon. A fölébe meredő gleccserek, vagy alázóduló vízesések mit sem vonnak le komolyságából. A völgyekhez képest sokkal erősebben hatnak a partfalak eltolódásai, melyek egy vízfelületet körbezárnak és magában álló kisebb vagy nagyobb tóvá változtatnak. Természetesen a hegyek övezte tengerszemekre sok minden érvényes abból, ami a fjordokról elmondható.

A tenger a szíve mindazon tájaknak, amelyek övezik, amitől életet és rezdülést kapnak. A tenger révén alkot egy egészet a tenger, lagúna, folyam, a tavak, lápok, és még a dűnék is, mint egyazon növény gyökerei, levelei és rügyei. A tenger megnemesíti a homokot. Egy lapos partvidék csekély hullámmászásához képest egy dűnehegy már elég tetemes. E dombok laza anyaga nagyon meredek esést tesz lehetővé, melyek hirtelen ereszkednek le a sík, láphoz hasonló, gyepvel sűrűn borított alapra.

A folyóban a víz mozgalmassága jut érvényre. Míg a tó a megtettesült nyugalom, a folyam a vizet nyughatatlan munkájában mutatja. Ennyiben a folyam a víz igazabb reprezentánsa, mivel megmutatja a benne rejlő természeti erőt; hozzá

képeket a nyugalmas tó csak epizód. A mozgás lehet oly csekély, mint a karsztfolyók estében, amelyekről egyhelyütt Noë² megjegyzi: mintha a karsztfolyók szellemei nappal is aludnának, oly lomhán és mélyzölden vánszorognak. Másrészt képes a vizet elszakítani a földtől és egy vízesésben cseppek felhőjévé alakítani. E téren a legélesebb ellentétek mutatkoznak. A hegyen felfelé menve egy rohanó patakba ütközünk, alig találunk helyet az általa kivájt szurdokban. Majd hirtelen változik a kép: egy lapos völgy földjében, lassan folydogáló vizecskévé válik, amiről akár azt is vélhetjük, hogy az eredőjénél állunk.

Egy folyó partjának formái ennek az energikus tevékenységnek a hatását mutatják. A zúgó áramlás, a nekicsapódás és visszahúzódás, az örvények hajlatról hajlatra vándorlása, a hullámok érintésére megdőló nádszálak – ezek átmeneti szimptomák. Alapjában erősebb a folyás kanyarulatainak, a hosszan elnyúló kavicspadoknak és a hegyes hordalékszigeteknek a nyelve. Ám a folyó ereje a leginkább félreérthetetlenül áradása során nyilvánul meg, amikor a szilárd alávetett, a folyékony pedig uralomra került, és a pusztító kiterjedés sekély tavából csak a dombok, a fák csúcsai, a magasan fekvő települések emelkednek ki egyedi szigetekként.

A forrás félig tó, félig folyó képét mutatja. Kilépése a föld belsejéből, földi munkát nem ismerő tisztasága, frissessége különleges bájt ad a forrásnak. A népi vélemény éppen a tisztasága és frissessége miatt tartja különösen egészségesnek a forrásvizet, még hozzá méltán. A hegységekben vannak olyan források, amelyek jégbarlangokban fakadnak vagy gleccserek táplálják őket, s ezért hőmérsékletük nem sokkal áll a fagypont fölött. Az ilyen 3 vagy 4 fokban, zöldesbarna mohakoszorúkból feltörő magashegyi forrásokat fából készült csatornában kell vezetni, mire eléri a 7–10 fokot, ami már alkalmas az állatok itatására. Minél vadabb és szárazabb a hely, ahol egy forrás fakad, annál jótékonyabb a friss víz látványa.

A folyékony vízből keletkezik a vízgőz, ami felhőkké sűrűsödik. Gyakran oly gyorsan megy végbe a felhőképződés, hogy láthatjuk létrejövését és növekedését a tó vagy a gleccser fölött. A nagy vízfelületek és nedves földek, valamint hegyek fölötti levegő felhőben gazdag. A tengerrel a felhők szoros kapcsolata kerülnek. Mennél egyformább a tenger, annál inkább tartoznak hozzá a felhők, melyek belőle születnek, rajta úsznak, megvilágítják és beárnyékolják, vonulásuk kíséri hullámait. Ahogy a sarkutazó felismeri a felhős vagy párás horizonton a jégen túli nyílt tengert, úgy sejt meg az ember a tavat, ha ködpárát lát a megállapíthatatlan mélységben fekvő víztükör fölött reszketni.

Jóllehet a víz formáit többnyire nyugalomban csodáljuk, geográfusként nem feledhetjük azt a roppant munkát, amit a víz a földön végez. A víz és a lég nem pusztán külsőleg elevenítik meg a tájat azáltal, hogy mozgalmasságukat és vál-

² HEINRICH NOË (1835–1896) német utazó, író és könyvtáros.

tozatosságukat viszik bele, de kezdettől fogva a legszorosabb kapcsolatban állnak a föld szilárdságával, melynek formái pecsétjüket viselik.

A szilárd látszólag megosztja a levegőt, amelybe fölmagasodik, és épp így feldarabolja a vizet forrásokra, patakokra, folyókra és tavakra és tengerekre. Ám levegő és víz szakadatlanul együtt törnek a szilárd korlatai ellen. Felülről és minden oldalról hatnak a szilárd földformákra a szelek és a vizek, utóbbiak a ködtől a gleccser jegéig minden állapotukban. Széthasítás, fölbomlás, lehordás, leülepedés a következmény, és ezekből alakul a formák áttekinthetetlen sokfélesége, melyeknél nem gondolunk már eredendő összefüggésükre a vízzel, amikor a táj körvonalában és domborulataiban látjuk viszont őket. Mégis méltán nevezhetők vízformáknak, mivel a víz az, ami egyik helyen elvesz és egy másik helyen leülepti, s esztétikai értelemben is kiegyenlítően hat. Ahol elvesz, rést nyit a kőzetben, felbont, feldarabol, és az ilyen tevékenység eredményei a megtört vonalak. Ahol hordalékát leülepti, lágú formák, átmenetek, közvetítések alakulnak ki. Ezért mennek át a magashegységek ormai és kiszögellései lefelé a törmelékormok- és hullámok hosszú vonalaiba: ott lehordás, itt leüleptítés. Ezért oly nagy, s általánosabb az ellentét a vad hegyek, meredek emelkedők, a bontás helyei, és a szelíd völgyhajlatok, a lerakódás helyei között. A víz munkájának irányulása mégis valamennyi formáján keresztül a kiegyenlítés, az egyengetés; ami a szilárdból különféleképpen kiemelkedik, azt a folyékony egyenletes szintjére törekszik leszállítani. Ebből ered a régi, leginkább lehordott és feltöltött földformák hosszú hullámainak és síkjainak hasonlósága a vízfelületekhez, ebből ered ezek legélesebb ellentéte a fiatalabb földformákkal.

(Friedrich Ratzel: *Das Wasser in der Landschaft*, *Globus. Illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*, 1902.; F. Ratzel: *Kleine Schriften*. Ausgewählt und herausgegeben von Hans Helmolt. Erster Band, R. Oldenbourg Verlag, München und Berlin, 1906. 257–276.)

Fordította: Tillmann J. A.